

Kapitola 2

Sociologické konceptualizace rodiny

2.1. Psychoanalýza a tradiční sociologická paradigmatata: teorie socializace, funkcionalismus a teorie konfliktu

Téma homoparentálních rodin bude v průběhu celé knihy představeno jako téma vztahové, které není možné sociologicky adekvátně pojednat bez odkazu k jiným institucím, strukturám a kategoriím. Čtenáři a čtenářky budou neustále upamatováváni na to, že zde spíše než o partikulární zkoumání jedinečného terénu půjde o obecnější reflexi podmínek a fungování partnerských a rodinných vztahů v pozdně moderní společnosti. Takové pojetí má pochopitelně důsledky pro konceptuální zakotvení vlastního empirického výzkumu, které si žádá alespoň stručný náčrt etablovaných teoretických i praktických způsobů zvýznamnění instituce rodiny.

Přehledových statí a knih o rodině již byla napsána celá řada, mnohé z nich jsou velice zdařilé a mnohé také široce respektované.⁴ Tato kapitola se od nich bude odlišovat zejména svou poslední třetinou, ve které se zaměřím na feministické a interpretativistické pojetí rodiny. V rozsahu jedné kapitoly není možné komplexně postihnout proměny nazírání na instituci rodiny v rámci jednotlivých sociologických paradigmat. Mým cílem tedy nebude představit nějakou ucelenou posloupnost vývoje sociologického chápání instituce rodiny, ale soustředím se zejména na teorie, které rodinu představují jako strukturované a strukturující pole kontinuálního sociálního jednání, pole genderované, tj. pole, které v sobě inherentně zahrnuje i dimenzi genderové nerovnosti a moci. Podstatná část kapitoly je tedy věnována interpretativnímu pojetí rodiny, s důrazem na vnímání rodiny jako sféry interakční práce a vyjednávání významů, závěr kapitoly se pak pokouší zhodnotit přínos feministických autorek a autorů k tomuto tématu.

Tuto přehledovou kapitolu si dovoluji začít na sociologickou práci poněkud nestandardně, a sice psychoanalýzou, respektive Freudovou teorií rodiny jako socializační instituce. Ospravedlněním této volby budiž jednak

⁴ Z domácích je to pochopitelně zejména *Rodina a společnost* Iva Možného (2005).

časová posloupnost prezentovaných přístupů, ale i fakt, že psychoanalytická perspektiva je dobrým úvodem do teorie rodiny jako socializační instituce, jejímž produktem je člověk jako součást genderované a heterosexuální struktury. V neposlední řadě mi Freudův primární zájem o sexualitu umožní později uvést do zorného pole i toto, vzhledem k předmětu práce klíčové, téma a stejně jako rodinu je kriticky zasadit do širších souvislostí.

Pro Freuda (1905, česky 1997) je rodina vztahovou sítí, na jejímž pozadí je dítě uváděno do společnosti, přičemž pro tento proces socializace nabízí Freud psychologický (a v jeho případě zejména klinickou praxí živený) koncept oidipovského komplexu. Z bisexuálně založeného dítěte se skrze oidipovský komplex stává genderovaná a heterosexuální bytost. Ve Freudově teorii se významně liší průběh i výsledek tohoto procesu u chlapců a děvčát. U chlapce spočívá v přání mít matku jako ženu, což také zahrnuje představu odstranit otce z pozice soka. Kastrační úzkost, která vzniká, když spatří ženské pohlavní ústrojí, a která je spojená s vědomím toho, že úd, jehož si chlapec tolik cení, může tělu i chybět, vede nakonec k tomu, že se chlapec oidipovského komplexu vzdává. Chlapec se identifikuje s otcem jako osobou, která stejně jako on vlastní penis; zároveň vnímá nadřazenou roli otce a s ní související místo v mocenské struktuře rodiny. U děvčete je tomu naopak, kastrační komplex zde nelikviduje komplex oidipovský, nýbrž je k němu jen přípravou, neboť závist penisu vyhání děvče z vazby na matku a do oidipovského komplexu vplouvá jako do přístavu. Pro děvče odpadá kastrační úzkost, a tedy i hlavní motiv pro překonání oidipovského komplexu, ve kterém pak děvče setrvává neurčitě dlouho a odbourává ho jen neúplně. Ve Freudově teorii je pro děvče i chlapce primárně nejdůležitější vazbou spojení s matkou. Zatímco chlapec musí uznat autoritu otce, identifikovat se s ním a svou touhu po matce přesměrovat na jinou ženu, děvče mění objekt touhy z matky na otce a poté ještě z otce na jiného muže. Stejně tak mění děvče podle Freuda erotogenní oblast. Klitoris jako aktivní receptor ustupuje pasivně vnímané vagíně, která je penetrována penisem; u chlapce přitom zůstává sexuální rozkoš vázána na stále stejnou oblast, na penis. Sociologická relevance a důležitost této teorie vyvstane zřetelněji, pokud místo konkrétní postavy (otce) a konkrétního orgánu (penisu) dosadíme symbolickou hodnotu hegemonního mužství. Děvče i chlapec si v rodině osvojují základní klasifikační schémata dominance a podřízenosti, která mají obecnější konsekvence a přesah do dalších sfér organizace lidského jednání.

I přes rozsáhlou kritiku, které se Freudovým teoriím dostalo zejména ze strany feministických autorek – o konkrétním obsahu této kritiky se zmíním v poslední části této kapitoly –, je Freudova analýza informovanou a nosnou interpretací vrůstání do patriarchálních genderových společenských struk-

tur.⁵ Jeho přínos je navíc unikátní v zaměřenosti na oblast nevědomí, tedy na neracionální a vůlí nekontrolovatelnou složku lidského jednání. V této kapitole se ke sféře neuvědomovaného jednání ještě vrátím při přiblížení konceptu habitu Pierra Bourdieua a konceptu jednání Anthonyho Giddense (Bourdieu 1998, Giddens 1994).

Funkcionalismus, dominantní sociologické paradigma první poloviny minulého století, daleko výrazněji než psychoanalýza zasazuje rodinu do makrosociálních systémů, jako je ekonomika, kultura a politika. Talcott Parsons (Parsons, Bales 1955) se zajímal o rodinu jako o centrální a nenahraditelnou společenskou instituci, jejímž úkolem je plození dětí (tedy biologická reprodukce společnosti) a socializace jedince do žádoucích sociálních rolí, hodnot a norem (kulturní reprodukce).⁶ Moderní rodina, ustavující se na pozadí procesu industrializace, je oporou kulturního systému, sama opřena o dva póly genderové diferenciaci. Instrumentální priorita je sférou otce (potažmo syna), který koordinuje činnost rodiny vzhledem ke zvoleným cílům; svými aktivitami vně rodiny, ve veřejné sféře práce, otec integruje rodinu do společnosti. Na matku (potažmo dceru) je delegována expresivní priorita, povolávající matku k zajišťování citového klimatu rodiny. Ve světě, který se ve stále větším tempu podřizuje diktátu racionality, je žena emocionálním protipólem racionálnímu muži, protipólem nabízejícím oázu klidu a lásky. Tato role je ženám připisována jako domněle vlastní, jako důsledek spojení s intimní sférou rodinného života, k němuž dochází v rámci rané péče o děti. Takto diferencované priority a jejich genderová a věková osa, jež současně zahrnují dimenzi mocenskou (otec je nadřazen synovi a matka dceři) jsou v Parsonsově systému vykládány, v souladu s funkcionalistickou logikou interpretace, jako funkční systém. Rodina je diferencovaným subsystémem společnosti, který slouží jasně definovatelným funkcím. Je to instituce zabezpečující prokreaci (biologickou reprodukci společnosti), výchovu a socializaci dětí, materiální (ekonomickou) reprodukci; v neposlední řadě má naplňovat očekávání emočního uspokojení.

Feministická autorka Sandra Harding v jistém smyslu rozšiřuje strukturalistickou teorii rozlišením dvou typů re/produkce. Tou první je produkce materiální, tedy sféra veřejného trhu, výroby a směny zboží. Tato oblast je primárně vnímána jako mužská, zatímco ženám se přiřazuje sféra přirozené reprodukce obnášející rození dětí a starost o reprodukci lidského druhu (Harding 1986). Rodina tedy funguje i jako nezbytný předpoklad ekonomického a politického uspořádání společnosti. Ve zvýznamňování rodiny jako

5 Česky k tématu psychoanalýzy a feminismu viz Barša 2003.

6 Tento důraz na socializační funkci je tedy v případě strukturalismu i psychoanalýzy podobný.

sféry soukromé, a tedy v jejím ustavování jako kontradikce vůči veřejnému trhu a sféře práce, spočívá mimo jiné také jeden z aspektů normativity rodiny, koncept, kterému se budu více věnovat později v této kapitole.

Freud i Parsons se ve své analýze rodiny zaměřují na jednu z jejích forem, na bílou nukleární rodinu střední třídy; takto zvolená rodina jim slouží jako model, jehož případná specifická není dále prověřována či kriticky analyzována ani z třídního ani z etnického hlediska. Freud ani Parsons se nezamýšlejí nad existencí jiných alternativ soužití, které by zabezpečovaly funkce srovnatelné s jimi prezentovaným dominantním modelem rodiny. Normativnost jejich pojetí rodiny předpokládá konsenzuální soulad zájmu rodiny (jako koherentní entity) se zájmem obecnějšího celku (společnosti), a to bez ohledu na umístění rodiny v hierarchizované sociální struktuře i bez ohledu na to, či zájmy jsou legitimizovány jako univerzální zájem společnosti či státu.

Právě rozpornosti zájmů, cílů, hodnot či norem jednotlivých skupin či sociálních polí se věnují teorie konfliktu (rozvíjeny od 50. let minulého století zejména v USA), do kterých pro účely této práce zahrnu i autory, kteří se sice primárně k teorii konfliktu neřadí, ale spadají sem svou schopností analyzovat nekoherence a rozpory. Donzelot (1997) charakterizuje moderní rodinu ve vztahu k rodině tradiční. Na rozdíl od rodiny tradiční není moderní rodina výchozím bodem vztahů prorůstajících do celé společnosti, ztratila svou autonomii a z instituce vládnutí se stala institucí, skrze kterou je vládnuto. Donzelot definuje rodinu jako doménu tzv. sociálna, které se nově ustavuje jako prostor státní kontroly a dohledu. Sférou sociálna je zejména výchova a vzdělávání dětí. Dohled je přitom zaměřen na rodiny, sociální třídy, generační a genderové vztahy v rodině. Ustavují se speciální pomáhající profese s expertními vědními aparáty, které mají rodinu žádoucím způsobem formovat. Jak píše také Giddens, rodina je nově chápána zejména jako sféra emoční vřelosti mezi partnery a mezi rodiči a dětmi. Domov se odděluje od místa práce. Oba fenomény oslabují dříve plnou autoritu otce v rodině (Giddens 1992: 42). Se zmenšováním domácnosti se v moderní rodině výchova dětí stává zejména doménou matek. Jak uvidíme v pracích autorek hlásících se k feministickým paradigmatům, tuto domestikaci není možné jednoznačně vnímat jako posílení pozice žen ve struktuře rodiny či společnosti, naopak ji lze lehce přeznačit jako ujařmení a totalizaci. Charakter výchovy v rodině je v moderní společnosti také nový, závislý na představě dětí jako zranitelných křehkých bytostí, kterým je třeba poskytovat ochraňující zázemí. Domácnost se tak z místa otcovské autority mění v místo mateřské lásky (Giddens 1992). Sociální problémy vyplývající z nefunkčnosti rodin mají řešit experti a pro tento účel se osvědčuje už zmíněná psychoanalýza, zředěná do snáze aplikovatelné technicistní podoby (Donzelot 1997). Psychoanalýza se tak v Donzelotově in-

terpretaci stává nástrojem vládnutí skrze rodinu. Síla jejího působení přitom podle něj netkví v konceptuální životaschopnosti, ale v tom, že umístila problém do individuálního myšlení a do konkrétní rodiny. Konkrétní chování aktérů je v psychoanalýze také zbaveno apelu na sdílené mravy či morálku a případná provinění jsou zde lokalizována ve sféře vnitřní a osobní. Deviace je pak vysvětlitelná a napravitelná analýzou meziosobních rodinných vztahů. Síla této vztahové technologie, jak Donzelot psychoanalýzu nazývá, spočívá v tom, že neimplikuje žádné nové sociální normy nebo jejich změnu, ani se nedovolává tradiční morálky. Pracuje s pohyblivými vztahovými kategoriemi, ve kterých jedinec prostřednictvím analytické metody nachází rovnováhu a vysvětlení. Donzelot tak předkládá alternativu oslavnému čtení psychoanalýzy jako osvobození od nevědomí a hluboce zakořeněných konfliktů ukrytých v nevědomí, když ukazuje její latentní normalizační funkci.

Z pohledu teorie konfliktu představuje rodina, podobně jako třída, fragmentaci společnosti do menších jednotek. Rodina se zde jeví jako instituce podporující tržní uspořádání ekonomiky, neboť pomáhá reprodukovat pracovní a konzumní sílu, která je zároveň třídně strukturovaná. Dochází k postupnému vyvlastnění rodiny, jejíž funkce v péči o děti, vzdělávání, péči o staré či o právní stranu vztahů zabezpečují různé typy specialistů. Oblast soukromého je tak kolonizována veřejnou politikou. Rayna Rapp (2008) poté v návaznosti na Donzelota ukazuje, jak jsou třídně diferencované i příležitosti využívat služby specialistů či expertů. Zatímco střední a vyšší vrstva si mohou za peníze najmout práci někoho, kdo se postará o děti, úklid, chod domácnosti nebo nefungující vztah, nižší nebo dělnická třída je odkázána na bezplatně směřované služby v rámci mixu sousedských, příbuzenských a přátelských vztahů. Rapp upozorňuje na to, jak je ideální autonomie a nezávislost nukleární rodiny v protikladu k praxi, kde chudé rodiny musí mobilizovat zdroje napříč rodinou a přáteli, a ženy tak například sdílejí péči o děti, přípravu jídla pro své blízké nebo si situačně vypomáhají půjčováním menších finančních částek. Beck a Beck-Gernsheim (2007) nahrazují rétoriku třídního konfliktu konfliktem statusovým, což je dimenze, které se budu detailněji věnovat v druhé polovině této kapitoly.

2.2. Změna paradigmatu: aktéři a sociální struktury

Název „Změna paradigmatu“ neodkazuje k chronologické výměně paradigmat; některé z níže představených interpretativních a feministických teorií vznikaly ve stejné době jako paradigmatata, která jsou v předchozí části kapitoly označena za tradiční, a mnohá z těchto „nových“ paradigmat rozvíjejí

myšlenky mající svůj základ v prve zmíněných přístupech. Pojem změna, jako zastřešení konceptualizací rodiny v této kapitole, spíše odkazuje ke změně důrazu, který nyní bude více na sociálních aktérech a jejich každodenních praktikách, na reflexi změn spojených s pozdně moderní společností a na protnutí kategorií genderu, moci a třídy.

2.2.1. Interpretativní přístupy

Dosud jmenované teorie popisovaly procesy a funkce v rodině jako historicky či psychologicky podmíněné univerzálie, v jejichž síti je autonomie jedince určována sadou konkrétních historicky podložených podmínek a uspořádání. Důraz na jedince jako kompetentního aktéra a na interakční dynamiku či kontextovost vyjednávání významu sociální reality je doménou interpretativní sociologie. Ta se na rodinu zaměřuje jako na entitu ustavovanou v interakcích, a spíše než o otázky po jejich funkcích či historických proměnách se zajímá o to, jak konkrétně sociální aktéři „dělají rodinu“, jak a jaké každodenní vědění přitom užívají. A také jak jejich praktické konání i vědění souvisí s širší sociální strukturou a uspořádáním společnosti. Mezi nejcitovanějšími stoupenci interpretativních škol bychom sice těžko hledali autora, který by se sociologii rodiny věnoval v samostatné a ucelené části své práce, jejich teorie a teze nám však mohou sloužit jako úvod a základ k níže blíže rozepsanému konceptu rodiny jako neustále vykonávané práce, rodiny jako aktu předvádění a nastolování.⁷ Erving Goffman (1997, původně 1977) rodinu indikuje jako sféru, ze které se reprodukuje genderová nerovnost. Dělbá práce počítající s mužem živitelem a ženou pečovatelkou je určující i pro širší sociální a ekonomické uspořádání společnosti a úzce souvisí s tím, jaké uplatnění nacházejí muži a ženy na trhu práce. Role ženy ve společnosti, její profesní dráha, je často variací na roli ženy v rodině a domácnosti. Ženy se starají o nemocné a nemožoucí, učí děti, šijí, uklízejí, slouží mužům a „okouzlují“ je (Goffman 1997).

Interpretativismus, obdobně jako psychoanalýza, rysuje rodinu jako sféru soukromého a individuálně prožívaného, což jsou i nosná témata Goffmanovy teorie, ve které mimo jiné pracuje s charakterizací sociálního života jako hry, rituálu a dramatu. Právě Goffmanovu teorii dramatu lze zúročit při interpretaci rodiny jako sféry s jevištěm i zákulisím, jako platformy pro performance celé řady komplexních scénářů a rolí.⁸ Pozastavím-li se u této analogie života a divadla či dramatu, pak bývá prostor rodiny spíše než k je-

⁷ Koncept, který v souvislosti s rodinou používá Bourdieu (1998: 97–99). Podrobněji bude rozveden později v této kapitole.

⁸ Ačkoli tak Goffman sám nečiní, rodinu lze pomocí jeho terminologie vnímat jako totální instituci. Tímto konceptem se budu zabývat později v části týkající se feministických přístupů k rodině.

višti přirovnáván k zákulisí, kde lidé v bezpečí a úkrytu odhazují masky, které je nutno nasazovat mimo oblast rodiny. Bylo by však nesprávné, kdybychom Goffmanovu koncepci rolí redukovali na výkon či reprodukci čehosi umělého, falešného či jinak neautentického. Goffman (1961b) sám píše v této souvislosti o vulgarizaci interpretace v sociálních vědách, která se projevuje tendencí vnímat jednání ve dvou kategoriích, profánní (světské, znesvěcené) a posvátné (zasvěcené, svaté, nedotknutelné). Tato verze sociologicky nosné dichotomie je přitom podle Goffmana používána zcela opačně, než jak ji představil Durkheim (Durkheim, Fields 1995, původně 1912): Profánní je podle Goffmana „připsáno sféře povinných sociálních rolí, je formální, strnulé, mrtvé, je vyžadováno společností. Naproti tomu posvátné je osobní a má co do činění s tím, jaký člověk ‚opravdu‘ je, je sférou spontaneity nebo humoru. Poukázat na to, že jednání je součástí povinností a rolových očekávání, znamená přesunout ho ze sféry posvátného do sféry profánního, z živoucího a bohatého do středního a mrtvého. Sociologům a jejich zkoumání je určena profánní sféra, zatímco sociologové jako lidé si posvátnou část nechávají pro své blízké“ (Goffman 1961b: 52). Vůči takto naznačené polarizaci se budu v průběhu svého psaní vymezovat a při interpretaci empirického materiálu představím soukromé a intimní jednání jako prakticky hluboce socializované, somatizované a strukturované, což zároveň neznamená, že by šlo o činnosti nějak neautentické či nepravé. Takový přístup lze konkretizovat pomocí teorie Janet Finch (2007), která pojímá rodinu jako sféru veřejného i soukromého předvádění (*display*), Bourdieuho konceptu rodiny (Bourdieu 1998: 97–99) jako tzv. nastolování a Carringtonovy (1999) představy rodiny jako zviditelněné práce – což jsou tři interpretativní pojetí rodiny, která mi poslouží jako konceptuální východiska výzkumu.

Než se však k těmto konkrétním pojetím rodiny dostanu podrobněji, zastavím se ještě u jednoho typu často prezentované polarity, která odkazuje k naznačené dichotomii formálních veřejných rolí na straně jedné a autentického soukromí či intimity na straně druhé. Konopásek ji zachycuje těmito slovy:

Sociologie se má co nejšetrněji a velmi ostražitě přibližovat ke Společnosti (hezký proti větru, tak, aby ji nevyplašila, nevyrušila, aby v jejím fungování nevyvolala něco nepřírozeného a aby nedošlo ke vzájemnému promísení perspektiv, jazyků a hodnot) a odhalovat její skryté tajemství; zkoumaná Společnost se má přitom chovat tak bezstarostně a nedbale, jako kdyby celé Sociologie nebylo.

(Konopásek 1996: 102)

Právě lesbické rodiny jsou, jak uvidíme později ve výzkumné části práce, velice dobrou ilustrací promísení každodenních a odborných interpretací, kdy

na sebe jednotlivé aktérky leckdy aplikují pohled veřejnosti či odborníků. Hranice laictví a expertství se přitom v případě bádání o rodině ustavuje snad ještě obtížněji než v případě jiných společenských institucí, neboť tak jako jsou sociální badatelé součástí partikulárních rodinných vazeb, jež je přesahují, jsou i každodenní rodinní aktéři svého druhu odborníky, své jednání (to v rodině nevyjímaje) poučeně vykládají a interpretují. Bylo by tedy zavádějící tyto – přestože analyticky odlišitelné – typy nazírání vnímat jako perspektivy operující v intencích zcela jiné logiky, konceptulizace či srozumitelnosti. Téma homoparentálních rodin však na pozadí této polarizace často prezentováno bývá. Na jednu stranu je pak postaveno „beznadějně subjektivní a partikulární vědění laiků“, které je nepříliš kontrolované a bezděčné, osobní (Konopásek 1996: 108), zatímco na straně druhé stojí vědci, povolávaní k expertize, objektivnímu popisu či nezaujatému zhodnocení majícímu charakter nesporné skutečnosti. Tuto tezi budu detailněji rozvíjet v následující kapitole.

Shrnu-li výše uvedené, interpretativním přístupem k rodině budu mít v této práci na mysli primární zájem o rodinu jako každodenně žitou a v každodennosti rozuměnou instituci, která je nejlépe uchopitelná ve svých rutinně i inovátorsky předváděných (prováděných) projevech a výpovědích o těchto předváděních. Již uvedená Janet Finch (2007) navrhuje alternativní pohled na rodinu jako na strukturu a přichází s koncepty, jako jsou *display* a *working out*; důraz přitom klade na význam a jednání. Termín *display* bychom mohli do češtiny přeložit jako zobrazení nebo předvedení. Skrze praktiky jednání aktéři sdělují, že to, co dělají, je pro ně jejich definicí rodiny. Jednáním se přitom myslí praktiky, které jsou mnohdy malými fragmenty každodenního života, něco, co je součástí samozřejmé existence aktérů (Finch 2007: 66). Důraz je tak jednak na aktivní demonstraci jednání, ale také na zpětné vazbě publika. Jednání musí být nejen významně aktéry, ale ostatní mu také tak musejí rozumět; v konceptu *display* je tedy neméně důležité to, že relevantní a významní druzí chápou určité aktivity jako ustavující či reprodukující rodinu. Skrze tato předvedení lidé podle Finch říkají: toto je moje rodina a moje rodina funguje. Finch přitom používá výraz „*it works*“ (Finch 2007: 70), který opět, jistě ne náhodně, odkazuje k práci, která je s předváděním (*display*) nutně spojena. Jak potvrzuje Rapp (2008), rodina vystupuje jako něco, pro co pracujeme a co na oplátku pracuje pro nás. Konceptem *working out* (vypracování, uskutečnění) pak Finch odkazuje k vyjednávané povaze příbuzenských vztahů, které nás zavazují potud, pokud je jako zavazující interpretujeme. Almack aplikuje tento koncept *display* právě na lesbické rodiny (2008).

Vedle Finch je konkrétním příkladem interpretativního výzkumu rodiny Carringtonova (1999) kniha, ve které se zaměřuje na perspektivu každo-

denních aktérů a vnímá rodinu jako entitu tvořenou lidmi, kteří se milují a starají jeden o druhého. Obdobně jako Finch pojímá Carrington rodinu jako vytvářenou skrze konkrétní činnosti spojené s láskou a starostlivostí, a samozřejmě také skrze reflexi těchto činností. Lidé si představují, konstruují a udržují sociální vztahy, které vnímají jako rodinné a se kterými jako s rodinnými zacházejí. Lapidárně řečeno, lidé dělají rodinu. Carrington upozorňuje na samozřejmost, a tedy i neviditelnost těchto konkrétních činností a aktivit ustavujících rodinu. Analytickým nástrojem pro zviditelnění jednání a praktik ustavujících rodinu je u něj koncept práce (Carrington 1999: 7).

Toto rámování rodiny jako sféry každodenní práce je blízké feministickým přístupům k rodině, které budu podrobněji rozebírat na konci kapitoly. Carrington prací v rodině, s odkazem na dřívější studie, rozděluje do několika oblastí. Domácí práce zahrnuje: práci spojenou s jídlem a stravováním (*feeding work*), práci na udržování příbuzenských vazeb (*kinwork*), interakční práci, konzum, emoční práci a práci spojenou s prezentací statusu domácnosti (Carrington 1999). Zmíněná teoretická (konceptuální) i každodenní neviditelnost práce v rodině souvisí s převládajícím vnímáním rodiny jako bezpečného přístavu stojícího mimo sféru kalkulu a pracovního trhu. Zatímco v případě prvního typu práce (*feeding work*) je pracovní zátěž této aktivity spojená s nakupováním, vařením a uklízením vcelku představitelná, ostatní dimenze a typy práce jsou méně rozpoznatelné, a proto (nebo díky tomu) máme tendenci je zvýznamňovat prostřednictvím jiných kategorií, často jako ne-práci. Právě příbuzenství užívá tento status samozřejmého, čehosi co vcelku neproblematicky vyplývá z biologických vazeb. Podobně jako je gender vnímán jako přirozené sociální rozšíření již beztak přirozeného pohlaví, je i příbuzenství často vnímáno jako dané, ustavené manželstvím a zplozením potomků, které zakládají série celoživotních pout, práv a povinností. Podobně jako v případě dichotomie genderu a pohlaví, i v případě biologie a příbuzenství je přínosnější spíše než vnímat jedno jako produkt druhého (gender jako produkt a projev pohlaví, příbuzenství jako produkt a projev biologického spojení) nahlížet na vzájemnou závislost a spolupůsobení obou kategorií.

Třetím avizovaným interpretativistickým přístupem k rodině je koncept nastolování rodiny a nastolování v rodině. Podle Bourdieu (1998) je rodina výsledkem nastolování, což je rituální i technické ustavování jednoty a zajišťování integrace rodiny, jehož výsledkem je, že se rodina jeví jako jednotná, pevná a trvalá entita. Tato praxe sestává z inauguračních aktů (pojmenování, svatby), dále je stvrzována a posilována celou řadou dalších praktik zaměřených k vytváření povinných náklonností a afektivních povinností rodinného cítění a pěstování soudržnosti. Z fikce pojmenované termínem „rodina“ se tak stává skutečná skupina osob navzájem spjatých. Rodina je tedy výsled-

kem praktického a symbolického úsilí nebo, chceme-li, práce. Patří sem pomoc, obdarovávání, vzájemné služby, návštěvy, pozornosti, laskavosti; nebo například zvěčňování jednoty skrze fotografie, svatební a zásnubní prsteny. Jak říká Bourdieu, zajišťování této soudržnosti je často prací žen. Autor vidí rodinu jako zásadní instituci v udržování sociálního řádu, rodina je v jeho pojetí hlavním subjektem strategií reprodukce jak na úrovni populací, tak na úrovni reprodukce příbuzenských linií (Bourdieu 1998: 98).

Dosud představené přístupy k rodině nás přivádějí k jednomu ze základních dilemat sociologické teorie, jímž je dilema aktér versus struktura. Jsou jedinci autonomními a svobodně se rozhodujícími či kompetentními aktéry, nebo je v jednání zakotvena normativní povaha sociální struktury? Giddens a Bourdieu toto dilema překlenují – každý svým způsobem – pomocí analytického aparátu sloužícího k interpretaci sociálního jednání. Giddens chápe jednání jako kontinuální proud. Jednání podle něj získává význam a je formováno skrze generativní schémata sociální struktury. Předpokladem tohoto jednání je však také vždy alespoň částečná reflexivita aktérů, kteří své jednání monitorují a orientují k chování nebo vůči chování jiných aktérů. Reflexivnost zde však nutně neznamená vědomost, mnoho aktivit je neuvědomovaných a ritualizovaných, aktéři se spoléhají na praktické vědomí, které nás při jednání vede. Sféra jednání je přitom vždy omezená, protože aktéři jednají jako historicky umístěné osoby, čili ne jen jako osoby, které se nacházejí v podmínkách odpovídajících čistě jejich vlastní volbě (Giddens 1994).

Bourdieu píše o dualitě struktury, která se projevuje jako objektivní struktura sociálního pole na straně jedné a subjektivní struktura habitu na straně druhé (1998: 7). Habitus je pro Bourdieua také nástrojem k uchopení třídy, jedné z klíčových kategorií, které se objevují v analýzách shora uvedených konfliktualistických teorií. Rodina je jedním ze základních polí osvojování, zvnitřňování a somatizace habitu. Bourdieu vnímá habitus jako dispozici k jednání, dispozici získanou zkušeností a utvářenou dlouhodobým procesem socializace. Tato tendence jednat určitým způsobem není něčím vrozeným, ale ani jednoduše naučeným. Lidé se habituálně přizpůsobují objektivním možnostem a aspirují na cíle, které pro sebe pokládají za dosažitelné a možné. S odkazem na jinou Bourdieuho tezi o nadvládě mužského potom můžeme mluvit i o genderovém habitu, který implikuje osvojení dynamiky podřízení žen a dominance mužů. Rodina je tedy individuálně prožívanou zkušeností, která je však zároveň zprostředkována v kontextu „dominantní definice rodiny sestávající ze slov jako je ‚dům‘, ‚domov‘, ‚domácnost‘. Tato slova rodinu nejen popisují, ale také vytvářejí jako sociální realitu. Rodina je principem zakládajícím sociální skutečnost“ (Bourdieu 1998: 94).

2.2.2. Pozdně moderní rodina

Teorie pozdně moderní rodiny odkazují k tezím, které jsem představila v části věnované konfliktualistickému pojetí rodiny, zároveň také v abstraktnější rovině rozvíjejí ideu kontextově a pozičně vázaných významnějších jevů i jednání akcentovanou interpretativisticky. Pozdně moderní společnost bývá charakterizována prostřednictvím ztráty velkých příběhů živících důvěru v dobro a jednotu společenského řádu. Tuto legitimizační funkci dříve uspokojivě naplňovaly obecně sdílené zvyky a tradice, náboženství nebo jednotné vědecké paradigma. Všechny tyto ideové systémy jsou v západních společnostech stále přítomné, jejich působení a ospravedlňující potenciál se však mění se zmnožením jejich forem i interpretačních rámců. Jednou z mála institucí, která si stále – více či méně – uchovává svou univerzálně platnou legitimizační funkci, je právě rodina. Beck a Beck-Gernsheim (2007) píší, že mnoho lidí dnes řadí rodinu a lásku do pozice, kterou dříve v jejich životech zaujímal bůh. Rodina bývá vzývána jako základ společnosti, bezpečný přístav, je skloňována všemi sociálněvědními disciplínami a dovolávají se jí všechny politické režimy či programy. Příběh rodiny v pozdně moderní společnosti je však také bezesporu fragmentován efekty širších sociálních procesů – ať už jde o individualizaci, globalizaci kapitálu a médií, rozvoj reprodukčních technologií či transnacionální pohyb obyvatel.

Beck a Beck-Gernsheim nabízejí analýzu rodiny v individualizované společnosti a označují svou teorii za teorii středního dosahu. Jejich přístup velmi dobře umísťuje rodinu do procesu modernizace společnosti. Modernitu přitom autoři vykládají jako radikální sociální změnu, která se vyznačuje: 1) transnacionálními vztahy a vnitřní globalizací kultury, práce, ekonomiky, osobních zážitků i biografí; 2) individualizací, kdy instituce moderní společnosti (například vzdělávací systém, právo, trh, sociální stát nebo občanství) produkují svá vlastní pravidla, která se už nevztahují k rodinám, ale k jedincům; 3) proměnou práce, která se stává nejistou, flexibilní, riskantní, nezaručenou nebo i nebezpečnou (Beck, Beck-Gernsheim 2007).

Podle Becka a Beck-Gernsheim se nacházíme uprostřed globální revoluce, během které lidé na kousky rozebírají a znovu sestavují jen zdánlivě věčné a neměnné zákonitosti toho, co bylo známo jako rodina. Definice kategorií, jako jsou vnitřní a vnější, my a oni, muži a ženy, smrt a život, otcové a matky, jsou nyní v neustálém pohybu (c. d. 499–501). Není nadále možné vyslovit nějak závazně, co rodina, manželství, láska, rodičovství nebo sexualita znamenají. Variují od jedince k jedinci a od vztahu ke vztahu (Beck, Beck-Gernsheim 1995: 4). Manželství je vyvazováno ze své primárně prokreační funkce a zbavuje se i dříve nezbytného předpokladu heterosexuality. Rodičovství je

v kontextu manželství čím dál méně povinné a cesty k němu čím dál méně jednotné.

V kontextu sociálněvědního uvažování o rodině autoři pregnantně rozlišují tzv. první a druhou modernitu. Druhá modernita není jen proměnou rodiny a jejích forem. Nejde totiž jen o změnu v rámci již ustavených a fungujících struktur, ale jedná se právě i o změnu struktur samotných. Mění se instituce, které vytvářejí vztah mezi individuem a společností. Právě tyto instituce a jejich primární vztahování se k jedincům namísto kolektivitám (například rodině) jsou klíčové v procesu individualizace. Partnerské a rodinné vztahy jsou v období druhé modernity alespoň v začátku podmíněny vzájemnou náklonností a romantickou láskou. Lidé se už nevdávají a nežení primárně proto, aby reprodukovali majetek nebo sociální postavení, ale navazují vztahy, které jim přinášejí bezprostřední radost a emoční uspokojení.

Jestliže jsem dříve spolu s Bourdieuem označila rodinu za princip zakládající skutečnost, pak se nelze vyhnout normativnímu potenciálu takto ustavujícího principu. Takzvaná normální rodina představovala většinový model rodinného soužití v období první modernity, tedy v době, kterou Beck a Beck-Gernsheim završují 60. lety minulého století. Normální rodina v té době sestávala z dospělého páru a jeho biologických dětí. Stabilita partnerského svazku byla formálně stvrzena uzavřením manželství, při vstupu do nějž partneři přijímali vzájemný závazek na celý život. Rapp ilustruje morální zatíženost pojmu „rodina“ právě užívanými výrazy, jako jsou: dokud nás smrt nerozdělí, krev je hustší než voda, rodinu si člověk nevybírá (Rapp 2008). Role muže a ženy byly v období první modernity víceméně jasně rozdělené, muž byl primárně živitelem rodiny, zatímco zodpovědnost ženy spočívala v péči o děti, manžela a domácnost. Beck a Beck-Gernsheim ukazují, že i v této době existovaly jiné životní dráhy a styly. Tyto biografie však nepředstavovaly legitimní a plnohodnotnou životní alternativu a významově byly vytlačovány do sféry anomálností nebo byly považovány za nepředloženosti vyplývající z nešťastných okolností nebo vnějších omezení (Beck, Beck-Gernsheim 2007: 504).

S nástupem druhé modernity se koncept normální rodiny nevytratil, přidružily se však k němu další modely rodinného uspořádání, které ovšem už nenesou stigma anomálie či deviace, stejně tak jako normální rodina přestává být dominantním normativním ideálem. Tedy zatímco v první polovině minulého století byl populární a popularizovaný obraz rodiny prototypem radosti a štěstí, vedle kterého se ostatní formy jevily jako neuspokojivé napodobeniny, strukturální a modelové změny druhé modernity přeznačují alternativy jako normální a akceptovatelné. Tento proces normalizace diverzity považují Beck a Beck-Gernsheim (2007) v proměně moderní rodiny za klíčový.

Zmíněný model normální rodiny počítal také s překrytím nukleární rodiny a domácnosti. Rodinu tedy tvořili lidé, kteří spolu každodenně sdíleli společnou domácnost. V druhé modernitě je tento předpoklad zaměnitelnosti rodiny a domácnosti zpochybněn rozpojením prostorové, sociální a ekonomické dimenze rodiny. Sem pak konkrétně spadají rodiny rozvedených partnerů, partneři nesdílející společnou domácnost či transnacionální rodiny. Obecněji shrnuto, druhá modernita nastupuje, když reflexivita triumfuje nad reflexí, tedy, když jsou sebeobrazy a modely (včetně těch týkajících se rodiny), které nabízela první modernita, prohlášeny za neplatné. Reflexivita modernizačního procesu spočívá v kontextu rodiny v tom, že klasické obrazy a prezentace modernity se stávají překonanými a neplatnými, a to jak z perspektivy sociálních aktérů, tak z perspektiv socioložek a sociologů (Beck, Beck-Gernsheim 2007).

Proměna rodiny v pozdně moderní společnosti zasahuje pochopitelně také sféru genderových vztahů. Beck a Beck-Gernsheim píší o statusovém konfliktu, který nastupuje po konfliktu třídním. Muži a ženy se v něm snaží najít optimální životní cesty, sladovat rodinu a kariéru, lásku a manželství, nové otcovství a mateřství, známost a kohabitaci (1995: 2). Trajektorie života žen už není jednoznačně vázána jen na péči a starost o domácnost a výchovu dětí; muži ovšem stále zůstávají primárně spjati s veřejnou sférou.

Zygmunt Bauman (2003) popisuje partnerské vztahy v době tzv. tekuté modernity jako nejžhavější téma současné doby, jako jedinou hru hodnou zapojení. Píše o vztahových sítích, ve kterých lidé vyhledávají stále nové a nové známosti, pokud ty staré přestávají fungovat jako zdroje radostných prožitků. Partnerské vztahy nejsou v době tekuté modernity dlouhodobými závazky, které k sobě jedince pojí vazbou zodpovědnosti, důvěry a schopností dělat kompromisy. Naopak, právě závazek je podle Baumana něčím, čeho se moderní člověk obává a děsí. Závazek představuje omezení či dokonce past. Bauman dokonce přirovnává partnerské vztahy k burze s cennými papíry. Člověk do akcií investuje, pokud se mu investice vyplácejí, tedy pokud vztah přináší pocit štěstí, naplnění, uspokojení či zamilovanosti; pokud se tyto pozitivně vnímané pocity vytratí a vztah začíná představovat spíše omezení, je na čase své „akcie“ stáhnout.

Bauman rozvíjí konfliktualisty navrženou ideu rodiny jako sféry konzumu i ve vztahu k rodičovské motivaci. V postmoderní společnosti lidé po dětech touží kvůli očekávaným radostem a potěšením, které jsou notně násobeny faktem, že dítě nemá v jiných objektech konzumace obdobu: žádný produkt na trhu dosud nebyl schopen hodnotu dítěte vyvážit. To je bohatě suplováno vynalézáním, propagací a prodejem vědění a věcí, které se podílejí na vzniku a každodenním zabezpečení života dítěte. Bauman pojednává part-

nerské vztahy a rodičovství ne jako předurčené a nevyhnutelné životní dráhy, ale jako uskutečnění vědomého a mnohdy pečlivě rozváženého plánu. Rozhodnutí a volba je přitom na bedrech aktérů, kteří do vztahů a rodin vstupují. Studie homogamie však dokládají, že ačkoli nejsou vztahy primárně určovány vůlí a přáním rodičů, ve výsledku se toto zdánlivě pouze emocionální párování volbě, kterou by dříve za potomky učinili rodiče, velmi podobá.

2.2.3. Feministické konceptualizace rodiny

Kapitulu věnovanou sociologickým konceptualizacím rodiny jsem podle chronologické logiky představovaných teorií uvedla psychologickou (sociology však hojně citovanou) teorií Sigmunda Freuda. Socioložka Nancy Chodorow (1978), stejně jako mnoho jiných autorek, na Freuda kriticky navazuje a předkládá alternativní interpretaci Freudovy teorie oidipovského komplexu. Chodorow obrací znaménka Freudova výkladu, když tvrdí, že ne vývoj děvčete, ale naopak vývoj chlapce je komplikovanější a problematičtější, a je tomu právě proto, že chlapec si osvojuje mužství jako ne-ženství. Učí se vidět ženskou roli jako méněcennou a identifikuje se v protikladu k ženskému. Děvčata naopak nemusejí přesunout svou náklonnost a vazbu z matky na otce zcela, ale pouto a identifikace s matkou u nich nadále přetrvává. To, že se na výchově dětí podílejí hlavně či pouze ženy, je podle Chodorow základem genderové diference a reprodukce sociální struktury, včetně rozdělení na „soukromé ženy“ a „veřejné muže“. Identita ženy je založena na kontinuitě identifikace s matkou, kdežto u chlapce na omezení se vůči matce a ženskému. Chodorow je tak dobrým příkladem obecnější ambice feministických autorek a autorů, kteří upozorňují na to, že perspektiva, ze které bylo dosud na instituci rodiny (včetně procesů, které se v rodině odehrávají) nahlíženo, je perspektivou androcentrickou a etnocentrickou. Feministické autorky ukazují na parcialitu, jednostrannost či zkreslení dosud uplatňovaných přístupů k rodině. Kritizují zejména nereflektování kategorií moci, etnicity a třídy při analýze rodiny.

Také nerovnost, akcentovaná konfliktualisty, je jedním z východisek kritické pozice feministické teorie. Ann Oakley (1974) byla jednou z prvních autorek, které bez sentimentu popisovaly práci žen v domácnosti jako časově náročnou, emočně vyčerpávající a ubíjející. Její neuspokojivost se násobí zejména faktem, že je to práce nikdy nekončící a osamělá, tedy fyzicky izolovaná od jakýchkoli spolupracovníků. Jedinými společníky žen při této práci jsou jejich vlastní děti a Oakley trefně poznamenává, že péče o dítě a o domácnost často stojí ve vzájemném protikladu, neboť každodenní aktivita (zejména malých) dětí zahrnuje všechno možné, jen ne udržování čistoty a pořádku.

Rozpor těchto dvou centrálních rolí ženy v domácnosti představuje podle Oakley pro mnoho žen zdroj každodenních frustrací. Být dobrou matkou a dobrou hospodyní jako by se vzájemně vylučovalo. Beck a Beck-Gernsheim (2007) také mluví o domácí práci jako o osamělé práci, během jejíhož vykonávání je žena izolovaná v nukleární rodině. Práce se navíc automatizovala, a tedy „zneodbornila“, neposkytuje takové naplnění jako dříve a ženy toto naplnění logicky hledají mimo rodinu.

Už v části pojednávající o interpretativní sociologii rodiny jsem se zmínila o nevoli či rozpacích některých autorů nad tím, abychom rodinu vnímali jako sféru každodenní tvrdé práce. Výše citovaný Bourdieu (1998) dále upozornil na fakt, že rodina má snahu své „uvnitř“ idealizovat jako posvátné, což vychází z předpokladu, že rodina existuje jako oddělený svět, svět nedotknutelného, skrytého a intimního. Rodina je neustále stvrzována jako místo důvěry a daru, kde neplatí pravidla ekonomického světa. Pojetí rodiny jako práce (primárně ženské práce) ji oproti tomu vyvazuje z výlučného přiřazení ke sféře intimity, z jejího vnímání jako zákulisí či místa odpočinku. Pokud se na práci v domácnosti podíváme bez sentimentu láskyplných vztahů, které ji opřádají, pak jsou podle Barret a McIntosh (1991) výhody, které přináší ženská práce v domácnosti mužům, nesporně větší než to, co získávají ženy životelskou rolí muže. Autorky zároveň dodávají, že kalkulovat a poměřovat přínos rolí v rodině, obvykle chápané jako hájemství citu, shody a porozumění, v termínech tržní ekonomiky, se může snadno jevit jako svatokrádež nebo rouhání. Barret a McIntosh vycházející z Marxových tezí akcentují třídní strukturovanost rodiny, která má pro porozumění genderu významné konsekvence. Marxismem inspirovaný feminismus staví na tvrzení, že podmanění žen je výsledkem jejich kapitalistického vykořisťování v rodině. Majitelé výrobních prostředků profitují z práce, kterou ženy vykonávají v domácnosti. Jako manželky, matky, dcery, sestry se ženy bez nároku na plat starají o mladé, staré, nemocné, ale i o pracující muže. Oprese žen tedy vyplývá z jejich role jak v produkci, tak v reprodukci.

Třída se také výrazně a velmi konkrétně promítá do podoby mateřské či životelské role. Pro ženy z nižších sociálních tříd může být dlouhá mateřská dovolená dotovaná sociálními dávkami úlevou a materiální jistotou, neboť odchodem z práce ztrácejí s pracovištěm veškeré vazby a výše příjmu ze sociálních dávek je pro ně navíc s předchozím příjmem ze zaměstnání srovnatelná. Na druhé straně pro ženy ze střední třídy, které si například mohou dovolit zaplatit hlídání dětí, je práce na částečný úvazek příležitostí, jak zůstat v kontaktu se svou profesí. Práce je pro ně také vystoupením z každodenní rutiny péče o domácnost. Rutina domácích prací je navíc pro ženy z vyšších a středních tříd řešitelná najímáním placených služeb v této oblasti.

Autorky a autoři hlásí se k feministickému paradigmatu přicházejí také s interpretacemi, které odkrývají omezující či přímo zraňující potenciál instituce rodiny jako odvrácenou stranu intimity a blízkosti, jež rodina poskytuje. Rodinu bychom pak mohli, jak už jsem avizovala, vnímat i jako jeden z příkladů tzv. totální instituce, tak jak tento koncept do sociologie uvedl v části o interpretativismu citovaný Erving Goffman. Goffman (1961a) popsal totální instituci jako jasně vymezený prostor, ve kterém se jednotlivé aktivity, které bývají obvykle separovány, odehrávají na jednom místě. Rodina je tedy totální institucí pro ženy právě proto, že zde (zejména v konstelaci rodiny s malými dětmi) tráví převážnou většinu svého času. Odehrávají se zde aktivity zahrnující práci, stravování, odpočinek či spánek (1961a). Manžel a starší děti oproti tomu z rodiny pravidelně odcházejí do práce, školy, za volnočasovými aktivitami nebo zábavou. Domov se může stát i vězením, jak napovídá například pojem tzv. domácího vězení, které může být rodiči nařízeno, pokud dítě poruší rodinná pravidla nebo se nějak proviní vůči rodinným hodnotám. V kontextu zmínky o křehkosti a intimitě vztahů v rodině vypovídá mnohé titul české knihy, kterou ve vězení napsala žena odsouzená za vraždu manžela. Kniha nese název *Svobodná, i když za mřížemi* a autorka v ní vlastní rodinný život vykresluje jako prostor násilí a neustálého nebezpečí (atributy tradičně připisované prostoru vězení), zatímco vězení pro ni představuje místo znovunabytí svobody, ochrany a jistoty. Právě domácí násilí je dalším z témat, které přinesla feministická analýza instituce rodiny.

Mnoha autorkám hlásícím se k feminizmu je společný poukaz na často nereflektované předpoklady dosavadních pojetí a konceptualizací rodiny. Judith Stacey (1996) se zejména v kontextu Spojených států zabývá rozparem mezi mytizující rétorikou rodinných hodnot a každodenním jednáním. Tento rozpor je ve veřejné debatě charakteristický vyzíváním starých časů a morálních pořádků a stýskáním nad neznámou budoucností. Všechny sociálně patologické jevy jsou pak podle této logiky převáděny na společného jmenovatele rozpadu tradiční rodiny. Podle Stacey je rodina spíše než stabilní a esenciální entitou či panhumánní institucí diverzitou konkrétních rodinných konstelací tvořených konkrétními aktéry (Stacey 1996). V podobném duchu formulují Jagger a Wright rozpor mezi komplexní realitou postmoderních rodinných forem a zjednodušující ideologií moderní rodiny (Jagger, Wright 1999). Označíme-li určitou prezentaci rodiny za ideologickou, pak oslabujeme esencializující představy mateřství, otcovství, genderu, rozdělení domácích prací, genderové socializace, manželství či povahy biologických vazeb (Berkowitz, Ryan 2008). Z pohledu zdravého rozumu jsou ideologie a ideologičnost často vnímány jako něco falešného, negativního, zaujatého, příliš angažovaného, jako něco, čeho bychom se měli zbavit, což v sobě také

nese předpoklad toho či víru v to, že lze dosáhnout objektivního, správného, nenarušeného, nedeformovaného porozumění světu. Bourdieu (2003) naopak tvrdí, že pozice mimo ideologii není možná, z ideologie nelze vystoupit, neboť není možné žít bez samozřejmých předpokladů, které jsou součástí našeho habitu, nelze si nárokovat neutrální pohled vystihující jedinou možnou esenci pravdy. Nestrannost a neutralitu si sociologie (sociologii rodiny nevyjímaje) nárokovala zejména ve svých počátcích, a zejména funkcionalistická teorie rodiny byla kritizována za nezahrnutí změny historických podmínek v oblasti produkce vědění, za konceptuálně neukotvený a nekritický přístup k pojetí kultury vystavěný na univerzálních rodinných hodnotách nebo za neschopnost reagovat na teoretické výzvy, které přinesli feministické autorky a autoři. Tomu, jak se k tématu objektivity a neutrality ve výzkumu vztahují badatelé a badatelky na poli homoparentality, se budu věnovat na konci třetí a čtvrté kapitoly. Nejdříve se však na stejnopohlavní rodiny a rodičovství zaměřím skrze otázky a témata dosud realizovaných výzkumů.